

Ünite 3: Makale- Fıkra-Deneme Giriş

Bu bölümde üç düşünce yazısı üzerinde durulacak: Makale, fıkra ve deneme. Öncelikle kelime anlamı ve kavramsal içeriğine yer verilecek. Anlam açısından geçmişten günümüze geçirdiği değişim irdelenecek. Tür olarak temel özellikleri mercek altına alınacak, diğer türlerle olan benzerlikleri ve farklılıkları hakkında bilgi verilecek. Türk ve dünya edebiyatındaki gelişim seyrine bakılarak nasıl bir ilerleme kaydedildiği gözler önüne serilmeye çalışılacak.

Makale

Makale; bir konuda bilgi vermek, ele alınan konuyu, düşünceyi, tezi savunmak amacıyla yazılan yazıdır. Söz konusu edilen düşünce, derinlemesine bir bakış açısıyla detaylı bir şekilde dayanaklar etrafında, inceleme ve araştırmalarla tartışılır ve ispat edilmeye çalışılır. Makale, ele aldığı konuyu ispat gayreti ve kesin kanıtlara dayanma yöntemi bakımından deneme, sohbet ve fıkra gibi düzyazı türlerinden ayrılır. Dolayısıyla makalenin temel hareket noktası düşüncedir. Ele alınan konu bir tem, imge, kişi, eser de olsa bir düşünce etrafında işlenir veya bunun sonucunda bir düşünce üretilir. Ancak bu yapılırken ileri sürülen iddiaları destekleyecek kesin kanıtlar, inandırıcı veriler kullanılmaya çalışılır.

Makalenin bilimsel boyutu olduğundan didaktik/öğretici özelliği bulunmaktadır. Buna bağlı olarak da makalede ciddi, sade ve anlaşılır bir dil tercih edilir. Fakat zaman zaman sanatkârane bir üslubu kendine tarz edinmiş yazarların makalelerinde sanatkârane bir dil söz konusu olabilmektedir. Diğer taraftan bilim dergilerinde ve kitaplarında çıkan bilimsel, özel alanlı makalelerin, o alanın terimleriyle yüklü ve sadece ilgili kişilerin anlayabileceği bir dili olabilmektedir.

Makalenin konusu günlük olabileceği gibi, herhangi bir bilim dalıyla ilişkili olarak felsefe, sanat, edebiyat konularında da yazılabilmektedir. Günlük konularla ilgili olanları daha çok gazetelerde günlük problemlere bağlı olarak gündemi meşgul eden, siyasi, sosyal durumlar, olaylar, olgular üzerine yazılmakta iken özellikle akademik dergilerde karşımıza çıkanlar, günü aşan, daha evrensel nitelikler taşıyan, değişik bilim alanlarının ihtisas gerektiren konularından seçilmekte ve kimi zaman belirli bir yaklaşımın uygulama yöntemlerini de kullanmaktadır.

Makalede iddia ve ispat sabit kalmak koşuluyla bir konu sınırlamasından bahsedilemez. Hemen her konuda makale yazılabilir. Resim, müzik, edebiyat gibi sosyal bilim dallarında, fizik, kimya, biyoloji gibi fen bilimi dallarında; kültür, politika, spor, askeriye alanlarında makaleler yazılabilir.

Türk Edebiyatında Makale; bugünkü edebiyatımızda yer alan düzyazı türlerinin çoğu modernleşme sürecinde edebiyatımıza Batı edebiyatlarından girmiştir. Özellikle bu dönemde kültür hayatımıza giren gazetenin önemli bir iletişim vasıtası görevi gördüğü ve pek çok Batılı edebî türün tanınmasına ve yaygınlaşmasına vesile olduğu söylenebilir. Bu bakımdan makalenin, söz konusu dönemde diğer düzyazı türleriyle karışık bir şekilde edebiyatımıza gazeteler vasıtasıyla girdiğini söylemek mümkündür.

Bir kısmı Cumhuriyet öncesinde de yazmakla birlikte Yakup Kadri, Reşat Nuri, Halide Edip, Hüseyin Cahit Yalçın, Refik Halit, Nurullah Ataç, Peyami Safa, Sabri Esat Siyavuşgil, Refik Halit Karay, Ahmet Hamdi Tanpınar, Suut Kemal Yetkin, Sabahattin Eyuboğlu, Nadir Nadi Cumhuriyet sonrasında gazete makalesiyle dikkat çeken isimlerdir. Diğer taraftan akademik çevrelerin üniversitelere bağlı olarak genişlemesiyle dergi makalelerinde de oldukça önemli bir artış olmuştur. Bugün gazete makalelerinin daha çok siyasi ve sosyal merkezli bir içeriğe sahip olmalarına ve yazarlarının genellikle gazetecilikten gelen kimseler olmasına karşın dergi makaleleri özel bilimsel alanlarda oldukça zengin bir çeşitlilikte dikkat çekmektedir. Bugün hemen hemen her akademik kimlik taşıyan yazarın dergi makaleleriyle yakından ilgili olduğu düşünülürse bu türdeki yazıların oldukça zengin bir literatür sergilediği söylenebilir. Bu çerçevedeki bütün dergileri ve dergi makalelerini sıralamak mümkün olmadığından bilhassa sosyal bilimler çerçevesinde makaleleri kitap hâline getirilen araştırmacıların eserlerinin bir kısmını sıralamak bile bu konudaki zenginliği gösterecektir. Bu tipteki makalelerin özellikle Makaleler başlığı altında toplanması bir gelenek hâlini almış görünmektedir. Şüphesiz ki bu geleneğin önde gelen eserlerinin başında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Edebiyat Üzerine Makaleler* (1969) 'i ve Mehmet Kaplan'ın, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, (1976); *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, (1987) ve *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri* (1985) isimli eserleri gelmektedir.

Fıkra

Fıkra, Türk edebiyatına Batı'dan gelmiş olan diğer düzyazı türlerinde olduğu gibi hemen aynı maceraya sahiptir. Genellikle edebiyatımıza gazete yoluyla gelmiş olan bu türlerin başlangıçta kesin ayırım çizgileri yoktur. Zamanla oluşan ayrımlar dikkate alındığında fıkra için şöyle bir tanımlama yapılabilir: *Bir yazarın gazete ve dergi gibi süreli*

yayınlarında, güncel sosyal ve siyasal olayları belli bir bakış açısından; kanıtlama, belgeleme, ayrıntılaşma gereği duymadan, günlük konuşma diline yakın bir üslupla yer yer nüktelere yer vererek değerlendirdiği kısa düşünce yazılarına *fıkra* denir. Fıkralarda genellikle iğneleyici, alaycı ve bazen de eleştirel bir tarz benimsenir. İnandırıcı, etkileyici, senli benli ve çoğunlukla konuşma diline yakın serbest bir üslup kullanılır.

Bu gibi yazılar, gazete ve dergilerin belli sütun ve köşelerinde yer alırlar ve bunlara “köşe yazısı” da denir. Bu yazıların amacı güncel birtakım siyasal, kültürel, ekonomik, toplumsal konuları eleştirel bir bakış açısıyla anlatarak okuyucuyu bilgilendirmek, yönlendirmektir. İlk zamanlarda sosyal ve siyasal ağırlıklı bir içerikte karşımıza çıkan fıkralarda bugün, sağlıktan, spora, sanata, ekonomiye kadar pek çok günlük konu ele alınmaktadır. Yazarın ideolojisinin, dünya görüşünün ön plana çıktığı fıkralarda kesinlikten ziyade canlı, ilgi çekici, esprili olmaya özen gösteren bir üslup söz konusudur.

Türk Edebiyatında Fıkra

Fıkranın Türk edebiyatındaki macerası deneme ve makaleyle karışık olduğundan, onlar için söz konusu edilen tarihsel başlangıcı fıkra için de kabul edebiliriz.

Şinasi'nin *Tercüman-ı Ahval* (1860) ve *Tasvir-i Efkar* (1862) 'dan itibaren sade bir dil anlayışı etrafında güncel ve evrensel problemlere bağlı konular bir deneme, eleştiri, sohbet, makale, fıkra havası içinde ele alınmaya başlanmıştır. Eski Türk edebiyatında zengin bir düzyazı çeşidinin bulunmaması ve var olanında da şiirseliliğin ön planda olması, fıkra, deneme, eleştiri, makale ve sohbet gibi gazete ve dergi yazılarının kesin çizgilerle kültür hayatımızda başlangıçlarının olmamasına ve uzun zaman bunların karışık bir özellikte kendilerini devam ettirmelerine yol açmıştır.

Fıkralarıyla Cumhuriyet sonrası dönemde de ön plana çıkan yazarlar arasında bilhassa Ahmet Rasim, Yakup Kadri, Ahmet Haşim, Falih Rıfkı Atay, Refik Halit Karay, Orhan Seyfi Orhon, Peyami Safa, Haşan Ali Yücel, Aka Gündüz, Burhan Felek gibi yazarlar bulunmaktadır.

1960'lerden sonra gazetelerin sosyal ve siyasal sorunlara daha fazla yer vermelerine bağlı olarak edebiyat ve sanat merkezli fıkraların sayısında da azalma görülmesine karşılık gazeteciliğiyle ön plana çıkan yazarlarda ise daha çok güncel gelişmelere bağlı siyasal ve sosyal problemleri ele alan fıkralar çoğalır. Bugün yerel gazete ve dergiler de dikkate alındığında hemen hemen her gün bu gazete ve dergilerde yayımlanan sayısız fıkra yazısından bahsedebiliriz. Diğer taraftan bugün gazete makalesi ile gazete fıkrası arasındaki fark kalkmış gibi görünmektedir. Onun yerine her ikisinin de özelliklerini barındıran “başyazı” veya “köşe yazısı” gibi tanımlamalar kullanılmaktadır.

Deneme

Batı edebiyatında öncelikle Montaigne'in icadı olan ve daha sonra da dünya edebiyatında oldukça yaygınlık kazanan “deneme” kavramı için Cumhuriyet öncesinde *tecrübe-i kalemiyye*, *kalem tecrübesi* gibi tamlamalar kullanılmakla birlikte, *essay* karşılığında “deneme” sözcüğünün kullanılması Cumhuriyet sonrasındadır. Deneme, bir tür olarak Türk edebiyatına Batı edebiyatlarından geçmiştir. Tanzimat sonrasında ve bilhassa II. Meşrutiyet Dönemi'nde benzer yazılar yazılmasına rağmen denemenin Türk edebiyatında Batılı anlamda yer etmesi de yine Cumhuriyet sonrasındadır.

1580'de *Les Essais* adlı eserinin girişinde eseri hakkında bilgi veren Montaigne, bir anlamda denemeyi tanıtmış olur:

“Okuyucu, bu kitapta yalan dolan yok. Sana baştan söyleyeyim ki, ben burada yakınlarım ve kendim dışında hiçbir amaç gütmедim. Sana hizmet etmek yahut kendime ün sağlamak hiç aklımdan geçmedi; böyle bir amaç peşinde koşmaya gücüm yetmez... Kısacası, okuyucu, kitabımın özü benim. Boş zamanlarımı bu kadar sudan ve anlamsız bir konuya harcaman akıl kârı olmaz. Haydi, uğurlar olsun. (Montaigne, 1987:25)

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Batı kültüründe deneme; “bir konuyu tartışan, tanıtan, o konu hakkında belli bir bakış açısından insanları ikna etmeye çalışan bir nesir türü”; yazarın herhangi bir konuyu tartışmaya açtığı veya okuyucuyu belli bir bakış açısından ikna etmeye çalıştığı kısa edebiyat türü olarak tanımlanır.

Türk Edebiyatında Deneme

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Deneme

Türk edebiyatında deneme konusuna geldiğimizde durumun biraz daha karışık olduğunu görürüz. Batılı edebiyat türlerinin hemen hepsi içerik ve şekil özellikleriyle XIX. yüzyılda edebiyatımıza girmişken denemenin “essay”ın karşılığı olan deneme adıyla ve bunun ifade ettiği şekil ve içerik bilinciyle edebiyatımıza girişi daha geç olmuştur. Aslında bunda denemenin Batı edebiyatlarında da tam olarak sınırlarının belli olmamasının etkisi bulunmakla birlikte bir roman, hikâye, tiyatro, gazete kadar öncelikli bulunmamasının da etkisi vardır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki aşağıda dile getireceğimiz üzere -adına deneme denmemiş olsa da aslında edebiyatımızda Tanzimat sonrasında deneme benzeri yazılar yazıla gelmiştir. Bunu ifade ederken Batılı bir bilinçle işlenmiş “essay” tarzı yazıları kastetmekteyiz. Aslında Tanzimat öncesi edebiyatımız içerisinde bir bütün hâlinde olmasa da tarz

açısından Batı edebiyatlarındaki denemeye benzeyen yazılar bulmak mümkündür. Bilhassa nesir yazılarını içeren “münşeatlarda, “tezkiye”lerde, “siyasetname”lerde, “kıyafetname”lerde, “şehrengiz”lerde denemeye yaklaşan kısımlar bulabiliriz.

Cumhuriyet Sonrası Dönemde Deneme

Bir önceki bölümde söylediklerimizin ışığında deneme türünün “deneme” adıyla Cumhuriyet öncesi edebiyatımızda yer etmediğini bir kez daha yinelemekte fayda vardır. Bunların başında denemenin kişisel bir vizyon taşımış olmasının etkisi vardır. Çünkü Tanzimat’tan itibaren yenileşme edebiyatımız genellikle sosyal fayda fikri üzerinde ilerlemiştir. Dikkat edildiğinde denemeye en çok yaklaşan “musahabe” türünün Servet-i Fünun’da yoğunluk kazandığı görülür. Şüphesiz ki bunda bireysel duyuş ve düşünüşün etkisi vardır. Bu adla olmasa da ancak bundan sonra deneme edebiyatımızda ortaya çıkmıştır. Bilhassa Ahmet Rasim, Ahmet Haşim, Yahya Kemal gibi yazarların nesirlerinde kuvvetli bir deneme bilinciyle yazılmış içeriğe rastlamaktayız. Bu yazarların söz konusu ettiğimiz yazılarında sadece sanat, edebiyat konularına değil, hayatın tamamını ilgilendirecek geniş bir çerçevede konu zenginliği bulunduğunu ve bu konular etrafında yazarların kişisel bakış, yorum ve eleştirilerinin söz konusu olduğunu görmekteyiz.

Deneme türleri üslup ve içerik bakımından denemeler olmak üzere genel anlamda iki grupta değerlendirilir. **Üslup Bakımından Denemeler** Üslup bakımından denemeler İnfomal-Senli Benli ve Formal-Resmî denemeler olmak üzere iki grupta incelenir.

İnfomal-Senli Benli Deneme

Montaigne tarzı olarak da bilinen bu deneme okuyucu ile senli benli bir üslup içerir. İnfomal deneme okuyucu ile samimi bir ilişkiye sahiptir. Özel konular yerine her gün olan şeyleri yazarın keşfettiği orijinal açılımlarla rahat bir atmosfer içinde anlatma tercih edilir. İnfomal deneme samimidir, yumuşak bir hava taşır, konuşma diline yakın bir üslupla yazılır. Nurullah Ataç’ın denemeleri bu gruba konabilir. Formal-Resmî Deneme Bacon tarzı olarak da bilinen formal denemede ise yazar bir otorite kimliğinde konuşur ya da en azından o konuda yüksek bir bilgi sahibi bir insan konumunda konusunu derli toplu izah eder. Bu tür deneme dogmatik, sistematik ve açıklayıcıdır. Örneklerini ise o konuda yazılmış ciddi makale ve kitaplardan seçer. Yahya Kemal’in denemeleri bu gruba konabilir.

İçerik Bakımından Denemeler ; İçerik bakımından durumlar beş temel grupta değerlendirilir.

Konusunu Sanat ve Edebiyattan Alan Denemeler

Bu tür denemelerde resim, müzik, dil, şiir, roman, hikâye ve benzeri sanat edebiyat ürünleri, teknikleri, yazarları, akımları, kuramları üzerinde yazarın kişisel görüş ve düşüncelerini söz konusu ettiği denemelerdir. Zaman zaman bu denemelerin öznel bir eleştiri özelliği kazandığı da görülür. Aslında bu tür yazılarda bazen sohbet ve fıkra türlerine yaklaşan tara ar da dikkatimizi çeker.

Psikoloji-Felsefe Konulu Denemeler

Bu alandaki denemeleri daha çok psikoloji, felsefe, sosyoloji gibi alanlarda kendini yetiştirmiş olan ve bir kısmı akademisyenlik de yapan yazarlar yazmışlardır.

Şehir Konulu Denemeler

Şehri konu alan yazılar aslında bütün dünya edebiyatlarında çok yaygındır. Klasik Türk edebiyatında da şehrengizler, bu tarzdaki şehir yazılarının edebiyatımızdaki ilk örneklerinden sayılabilir. Fakat bu tarz yazıların gezi yazılarına da yaklaştığını belirtmek gerekir. Bu itibarla yazarın gezip gördüğü yerlerin kültürel, tarihi, mimari, sanatsal boyutlarını bir deneme havası içinde anlattıkları yazıları şehir denemeleri içinde ele alabiliriz.

Sosyal, Siyasi, Dinî Konulu Denemeler

Bu gruba giren denemeler, kimi zaman gündelik, kimi zaman da evrensel siyasi, sosyal ve dinî konulu denemelerdir. Bu konuda yazan yazarların bazıları bizzat bahsi geçen konularda otorite sayılan veya mesleki bir donanımla bu alanda yazanlar olmakla birlikte, bazıları ise gazetecilik mesleğine mensup olup gündelik konular bağlamında bu içerikte denemeler yazmışlardır.

Karışık Konulu Denemeler

Gündelik hayat, kadın konusu, günlük problemler, tarih, tabiat ve benzeri farklı farklı konuların söz konusu edildiği denemeler bu başlık altında toplanabilirler.